

Adalet

Vehbi Hacıkadıroğlu

Adalet, bir yandan insanlarla insanlar, bir yandan da insanlarla toplum arasındaki ilişkilerin düzenli yürümesinde son derece önemli olduğundan bu konuda bir açıklama yapmaya girişmeden önce insanla toplum arasındaki yapısal bağlantı üzerinde biraz duracağız.

Aristoteles “insan politik bir hayvandır” derken insan için toplumsal yaşamın uygun olduğunu belirtmekten öte bir şey söylemek istemiş olamazdı. Bu yüzden çağdaş filozoflar insanın toplumsallığının doğası ve özellikleri üzerinde düşünmek gereğini duymuşlardır. Hobbes, Locke Rousseau’ya göre, insanlar toplumsal yaşama girmeden önce tek başlarına ve tam bir özgürlük içinde yaşıyorlardı. Ancak bu tam özgürlük her insanın başka insanları öldürme özgürlüğünü de içerdiğinden, sürekli öldürülme korkusu içinde bulunan bu insanlar özgürlüklerinden vazgeçip, koruyucu bir egemenin yönetiminde yaşamak üzere bir toplumsal sözleşme yapmak zorunda kalmışlardır.

Hegel bu görüşe karşı çıkmışsa da onun karşı çıkışının nedeni, toplumsal yaşama girmemiş insanların sözleşme kavramından habersiz olacakları düşüncesinden kaynaklanıyordu. Gün-

müzde de, toplumsal sözleşmelerin edimsel olarak yapıldıkları kabul etmeseler bile, öyle bir sözleşme yapılsaydı onun içine ne gibi koşullar konmasını uygun olacağı konusu üzerinde düşünen filozoflara rastlanmaktadır. Kısaca, bu filozoflardan hiç biri, henüz toplumsal yaşama girmemiş olan primatların özgür olmak şöyle dursun insan olup olamayacakları konusu üzerinde düşünme gereği bile duymamışlardır.

Oysa fiziksel olarak insan kılığını kazanmış olan bir primat tek başına yaşamakta iken kiminle konuşup, konuşmayı nasıl öğrenecekte, kendi deneyimlerini başka insanlara ve gelecek kuşaklara aktararak bilgi birikimine yardım edip kendisi de o birikimden yararlanarak insanlaşma olanağını bulacaktır. Tek başına yaşayan primatların özgürlüğü konusuna gelince, dış baskıların yokluğu anlamına gelen bu duruma ‘özgürlük’ adı verilirse bu ancak hayvan özgürlüğü. Dış etkilere salt refleksleriyle karşılık veren hayvan hiçbir davranışına kendisi karar vermiş değildir. İnsan, dış etkilere refleksleriyle karar vermektan kurtulup, nasıl davranacağına kendisi karar vermeye başladığı ölçüde özgür ve o ölçüde insan olur.

Ancak insan özgürlüğü konusundaki yanlış görüş bu hayvansal özgürlüğü dışlamakla sona ermiş değildir. Etikçilerin bilerek yada bilmeyerek dinlerden aldıkları bir ‘istenç özgürlüğü’ kavramı da vardır. Günah işleyenlerin cezalandırılacağını söyleyenlere karşı eylemcinin “ne yaptıysa tam güçlü tanrının bilgisi içinde ve onun istencine uygun olarak niçin cezalandırılacağım?” diyebilmesini önlemek için tanrının insanlara özgür istenç verdiği, bu bakımdan her insanın kendi eylemlerinden sorumlu olduğu söylenir.

Bu istenç özgürlüğünün nasıl bir özgürlük olduğunu anlamak olanaksızdır. Tanrının kendi yarattığı insana her türlü özelliği verebileceğine inanan dindar bir düşünür olan Locke bile “bir insanın istencinin özgür olup olmadığını sormak onun uykusunun çevik ya da erdeminin dört köşe olup olmadığını sormak kadar anlamsızdır.” Diyerek böyle bir özgürlüğün anlamsız olduğunu belirtmiştir. Buna karşın Kant etiğini tümüyle istenç özgürlüğü üzerine kurmuştur.

Kant’a göre insan davranışlarında özgürdür ve bu özgürlüğün bilincindedir. Özgürlüğümüzün bilincinde oluşumuzu “bu bilinç olmasaydı içimizde ki sorumluluk duygusunu nasıl açıklardık?” diyerek kanıtladığımızı düşünen Kant içimizde bir sorumluluk duygusunun bulunduğunu kanıtlamaya gerek görmez. Ona göre bütün insanlar bu sorumluluk duygusunu ve bu yoldan da özgürlüğünün bilincindedir.

Kant’ın bu açıklamasının aynı olayı dinlerin açılama biçiminin de gerisinde

kaldığını görmek zor değildir. Gerçekten eğer istenç özgürlüğünün bir anlamı olsaydı, tanrının insana böyle bir özellik verişinin anlaşılacak bir yanı bulunmazdı. Oysa tanrı inancından bağımsız bir etik kurmak isteyen düşünür böyle bir özelliği insanın nasıl kazandığını nasıl açıklayabilirdi?

Bütün bunlara karşın biz insanların belli durumlarda nasıl davranacağını içgüdülerinden bağımsız olarak kendilerinin karar verdiğini biliyoruz. İşte insan özgürlüğü budur. Bütün sorun insanın böyle bir özgürlüğü nasıl kazandığındadır. Gerçekte bu özgürlük insanın belli durumlarda nasıl davrandığında nasıl bir sonuç alacağını bilmesinden yada bildiğini sanmasından ileri gelir. Demek ki insan özgürlüğünü bilgisiyle kazanır ve her konuda bilgisi ne kadar genişse özgürlüğü de o kadar büyüktür. Bunun anlamı, gerek insanlaşmanın gerekse özgürlüğün, rastlantıların yardımıyla birlikte yaşamaya başlamış olan primatlar topluluğuna, kuşaklar boyunca işbirliği içinde yaşamının sağladığı bilgi birikimidir.

Burada işbirliğinin yaşamsal bir önem taşıdığını unutulmaması gerekir. İnsanlar toplumsal yaşamdan değil de, bilinmeyen bir yoldan insanlık hatta bilgide kazanmış olsalar bile, işbirliği yapmadıkça bugün dünyada insanlığın başarısı olarak görülen yapılardan hiçbirini yapmazlar ve bu yapıların sağladığı özgürlüklerden hiçbirini elde edemezlerdi. Her şey bir yana insanlar bilgi yoluyla elde ettikleri özgürlüğün hemen hepsini içinde yaşadıkları toplumu bilgisiyle elde ederler. Bunun anlamı özgürlüğümüzü de, insanlığımızı da,

insanca yaşam olanaklarımızı da toplumsal yaşama yani çevremizdeki insanlara borçlu olduğumuzdur. Çevremizdeki insanlar da, ünlü filozof Hobbes'un "insan insanın kurdudur" diye tanımladığı, bizim de bilgisizliğimiz yüzünden gerçekten öyle sandığımız kişilerdir.

Böylece insanlar arasındaki ilişkiler yepyeni bir açıdan bakmamız gerektiğini görüyoruz. Uzun insanlık tarihi boyunca bir yandan bilgisizlik bir yandan da yaşam koşullarının içimize yerleştirmiş olduğu saplantılar ve boş inançlar yüzünden, bizi sömürmek, en azından hakkımızı elimizden almak için uğraşmalarının çok doğal olduğunu sandığımız o insanlar olmasaydı ne sömürülecek bir varlığımız ne de elimizden alınacak bir hakkımız olurdu.

Bu yeni bakış açısına göre her şeyimizi kendisine borçlu olduğumuz işbirliği kurumu davranışlarımızın değerini belirleyen bir kurum niteliği kazanmıştır. Toplumsal işbirliğinin verimi arttıkça toplumun ürettiği özgürlük ve insanlık tutarı da artacağından, verimi arttıran davranışlarımız iyi, verimi düşüren davranışlarımız kötü olacaktır. Toplumun üretimi de toplumu oluşturan insanlar arasında paylaşılacağından, toplum için iyi olan davranışlar hem başka insanlar hem de kendimiz için iyi, toplum için kötü olan davranışlarda hem başkaları hem de kendimiz için kötü demektir.

Değer konusu böylece saptadıktan sonra şimdi artık hukuktaki uygulamalar konusunu ele alabiliriz. Bir insanın cezalandırılabilmesi için onun, davra-

nışlarından sorumlu olması, sorumlu olması için özgür olması özgür olması içinde yeterince bilgili olması gerektiğini saptamış olduk. Bu koşulların gerçekleşmesi durumunda kötü davranışta bulunan kimseleri toplumun cezalandırmasını da uygun olacağı kabul edilebilir.

Ancak bir insanın adaletli olarak cezalandırılabilmesi için onun davranışlarından sorumlu olması, sorumlu olması için özgür olması, özgür olması içinde bilgili olması gerektiğini saptamış durumdayız. Buradaki bilgi insanın, özgürlüğünü de, insanlığını da, insan gibi yaşama olanaklarını da toplumsal işbirliğine borçlu olduğunun, kötü davrandığında bu işbirliğinin verimini düşürerek toplumla birlikte çevresindeki insanlara ve kendisine de zarar vermiş olacağına bilgisidir.

Günümüz toplumlarının en gelişmişlerinde bile bu bilgilere ulaşmış olanların sayısının hiçte yüksek olmadığı bir gerçektir. Bu yüzden cezalar birtakım yasalarla belirlenmektedir. Böylece insanlara nasıl davranılırsa nasıl bir sonuç alınacağına bilgisi yerine, nasıl davranılırsa nasıl bir ceza alınacağına bilgisi verilmektedir.

Öte yandan yasa koyucular, yasaları bilmedikleri için suç işlemiş sayılmayacaklarını öne süren ve böyle haklı yada haksız olarak cezadan kurtulmak isteyenlere karşı yasaları bilmemenin cezayı önlemeyeceğini belirtmeyip de unutmamışlardır. Böylece bilgi durumuyla ilgili olarak suç ve ceza konusunun içinden çıkılmaz bir duruma dönüştüğünü görüyoruz. Ancak bilgi ko-

nusunu ayrıntılı olarak ele almadan önce yasalar konusu üzerinde biraz daha durmak gerekiyor. Suçlara karşı ceza tehdidinin insanları hayvan yerine koymak olduğunu öne süren düşünürler vardır. Hayvanlar ceza tehdidiyle değil, doğruca cezalandırmalarla terbiye edildiğinden ceza tehdidinin insanı hayvan yerine koyduğu doğru sayılmaz. Ancak ceza tehdidi altında nasıl davranacaklarına kendileri karar verme özgürlüğünü yitiren insanların yitirdikleri özgürlük oranında insanlıklarının da bir ölçüde yaralanmış olduğunu kabul etmek zorundayız.

Bir toplumu oluşturan bireyler, her şeylerini topluma borçlu olduklarını bilmiyorlarsa bu bilgisizlik,, toplumun onlara yeterli bilgiyi vermemiş olmasından kaynaklanır. Bu durumda, bilgisizlik yüzünden sorumlu sayılmayacak insanları cezalandıran toplum bunu, kendi kusurunu görmezden gelerek, hatta bir bakıma kendi kusurunu örtmek için yapmış olmuyor mu?

Yasaların bilinmemesi ile ilgili olarak toplumun başka bir kusuru göze çarpıyor. Gerçekte insanların yasa maddelerini teker teker ezberlemeden de bilme olanağı vardır. Ancak bunun için bu yasaların sağladığı toplumsal düzenin, herkesin kolayca benimseyeceği türden yani adaletli bir düzen olması gerekir. Buna göre düşündüğümüzde, günümüzün en gelişmiş toplumlarındaki kurulu düzenlerin bile herkesin kolayca kabul edeceği türden adaletli düzenler olduğu söylenebilir mi? Sözel gelişmiş çocuklarına onların insanlık ve özgürlüklerini sağlayan bilgiler verebilen bir toplum bulursa bile bu

toplumun belli bir yaşa gelinceye dek her çocuğa eşit koşullar altında aynı öğretimi vermenin yollarını bulabildiği de düşünülebilir mi?

İnsanların yasalara göre davranabilmeleri söz konusu olduğunda, eğitim gördükleri sırada karşılaştıkları olumsuzluklar dışında bir de, onlara öğretilenle yaşamda karşılaştıkları arasındaki uyumsuzluk sorunu vardır. Ailesini zor geçindiren bir işçinin çocuğuna "çok çalışır ve dürüstlükten ayrılmazsa yaşamda başarıya ulaşacağı" öğretilmeye çalışıldığını düşünelim. Bu çocuğa sabahtan akşama dek en zor koşullar altında çalışan babasının çalışkan ve dürüst olmadığı için yaşamda başarısız olduğu söylenmiş oluyor. Böyle bir çocuğun, içinde yaşadığı toplumsal düzenin doğal bir düzen olduğunu kabul edip o toplumda geçerli olan yasaları içine sindirebilmesi olanağı var mıdır?

Demek ki suçlulara verilecek cezaların adaletli olması için bir takım koşullar gerekiyor. Önce çocuklar her şeylerini topluma borçlu olduklarını ve toplum için zararlı olan bir davranışın o toplumun bireylerinin her biri için yani kendisi içinde zararlı olduğunun bilincinde olarak yetiştirilecektir. Ayrıca toplumsal düzende böyle yetişmiş insanların doğallığını kabul edeceği türden bir düzen olacaktır.

Ancak, insanların adaletli olması için gerekli olan koşulların sağlandığı bir toplumda, bir takım hasta kimseler dışında suç işleyen bulunabileceği çok kuşkuludur. Hastalarsa cezalandırılarak değil tedavi edilerek şifa bulur. Bu da cezaların gerekli olduğu zaman ada-

letsiz, adaletli olduğu zamanda gereksiz olduğu anlamına gelir. Salt bilgi yetersizliği yüzünden bilinmeyen çağlardan beri süregelen bu çelişkili suç ve ceza sisteminin, insanlığın bilgisinin yeterince artması sonunda ortadan kalabileceği düşünülebilir. Öyle görün-

yor ki suçlarda cezalarda, insanlığın gelişmesine koşturarak gittikçe hafifleyecek ve önce cezaların, ardından da suçların tarihe karıştığı günler gelecektir. Gerçek adalet, adalete gerek kalmadığı zaman sağlanmış olacaktır.

Adalet Kavramının İçeriği ve Mutlaklık ve Değişmezliği

Hüseyin Hatemi^(*)

1- Adalet Kavramı ilk bakışta normlar alanını ve dolayısı ile davranış felsefesini ilgilendirir. Fakat bu alanın bütün normları gibi sağlam bir temele dayandırılmalıdır. Oysa hukuk felsefesi alanında düşünürlerin bir çoğu Adalet normunun gerçek yargılarına değil sadece uzlaşımlar alanına dayanan bir norm olduğu, şu halde Adalet Kavramının içeriğinin aslında boş olup değişen çağ ve yörelerde uzlaşımlara göre doldurulduğu görüşünü savunurlar. Kanaatimce bu görüş Hukuk Devleti ve İnsan Hakları öğretileri açısından son derece sakıncalı ve aynı zamanda akli apaçıklıklar açısından da yanlış sayılması gereken bir görüştür. Niçin?

2- Çünkü estetik yargıları ile değer normlarını, diğer bir deyişle ahlak normlarını karıştırmamak gerekir. Estetik yargıları alanında dahi ortak asgari ilkeler bulunmak gerekirken ahlak yargıları alanında değişkenliğin ve göreceliğin hakim olduğunu ileri sürmek tutarlı bir muhakemeye dayanamaz. Niçin?

3- Çünkü felsefe alanında varlık sorunu ilk sorundur. Bu sorun da ayrıntılı bilgi felsefesi konularına başvurmayı gerektirmeksizin doğrudan doğruya

akli bir apaçıklık ile başlar Bu akli apaçıklık varlık ilkesidir. Varlık karşısında mutlak bir yokluk mevcut olamaz. Mutlak varlık ilkedir.

4- Bu mutlak varlıktan yine sezgi ve duygu yolu ile ve iç tecrübelerimizle varlığından şüphe etmediğimiz sevgiden başka, sevgi ile çelişen bir değer yargısı kaynaklanamaz. Mutlak varlık aynı zamanda mutlak sevgidir. Bu mutlak sevgiden insanlar arasında ve insanlar ile diğer canlıların ve çevrenin ilişkisi alanında Adalet normu ilk kaynaklanan normdur. Sevgiden ahlak alanına Adalet normu somutlaşarak geçilmiş olur. Bu temel normun uzlaşımlara dayanmasına, insanların uydurduğu ve içeriğini doldurduğu bir kavram olmasına, veya mutlak varlık tarafından içi boş bir kavram olarak belirlenmiş olmasına imkan yoktur.

5- Adaletin iki boyutu vardır. İlk boyutu istisnasız ve potansiyel boyut olan eşitlik Adaletidir. Eşitlik Adaleti İnsan Hakları açısından ve dolayısı ile insanlık değeri açısından dil, din, cins, ırk gibi ve bunların dışında hiçbir gerekçe ile ayrımcılık yapılmamasını gerektirir. (Anayasada da yer alan istisnasız eşitlik ilkesi)

(*) Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim üyesi